
РОЗДІЛ I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ

УДК 342.11

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.1>

ПРАВОТВОРЧИСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ, ЯК ДЖЕРЕЛО ВИБОРЧОГО ПРАВА

Бисага Ю.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України
<https://orcid.org/0000-0002-8797-5665>*

Белов Д.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України
<https://orcid.org/0000-0002-7168-9488>*

Натуркач Р.П.,

кандидат юридичних наук

**Бисага Ю.М., Белов Д.М., Натуркач Р.П.
Правотворчість судової влади при здійсненні правосуддя, як джерело виборчого права.**

Стаття присвячена висвітленню окремих теоретичних питань виборчого права України. Зосереджено увагу на розкритті термінологічних особливостей категорії «джерела виборчого права». Наводяться думки ряду вчених-конституціоналістів щодо аналізованого поняття. Автор зосереджує свою увагу на особливостях судової правотворчості, як особливому джерелі виборчого права.

Вказується, окремі рішення судів загальної юрисдикції, в сучасних умовах слід визнавати джерелами виборчого права, за умови коли: а) вони містять норми-приписи, що безпосередньо впливають на регулювання суспільних відносин, що виступають предметом виборчого права; б) дія цих рішень поширюється на значне коло суб'єктів виборчих правовідносин; в) чітко відстежується причинно-наслідкові (детермінічні) зв'язки між волевиявленням суду та змінами в поведінці або діяльності суб'єктів щодо яких рішення суду має відповідне значення.

Крім того, визначається, беручи за основу логічне обґрунтування, про необхідність врахуван-

ня природи та місця актів Конституційного Суду України у процесі аналізу природи правових позицій, можна припустити про органічне поєднання питання віднесення актів Суду та правових позицій Суду до джерел права. Відтак, правові позиції Конституційного Суду України мають властивості та ознаки, які можна охарактеризувати як такі, що можна вважати як самостійні джерела права та фактичну неможливість однозначного віднесення їх до будь-яких із відомих теорії права джерел права. Так, зокрема, правові позиції органу конституційної юстиції виражають державну волю (адже виникають як акт державного органу); вони мають офіційний та загальнообов'язковий характер; вони відіграють роль нормативної основи в правотворчості та слугують орієнтиром у правотворчості і правозастосуванні для більшості суб'єктів правовідносин; вони мають універсальний характер, тобто вони не є результатом вирішення і предметом застосування в конкретній справі, а й можуть бути використані в аналогічних чи схожих ситуаціях з метою обґрунтування позицій; правові позиції є відображенням правової визначеності, і мають формулюватись таким чином, щоб не допустити їх неоднакового, спотвореного розуміння чи неналежного застосування;

правові позиції мають сталий характер, тобто при вирішенні наступних справ Конституційний Суд України керується раніше висловленими правовими позиціями.

Ключові слова: народовладдя, вибори, джерела виборчого права, судова влада, судова правотворчість, правосуддя, рішення Конституційного Суду України.

Bysaga Y.M., Byelov D.M., Naturkach R.P. Legislation of the judiciary in the administration of justice, as a source of suffrage.

The article is devoted to the coverage of certain theoretical issues of electoral law of Ukraine. Attention is focused on revealing the terminological features of the category "sources of electoral law". The opinions of a number of constitutionalist scientists regarding the analyzed concept are given. The author focuses his attention on the peculiarities of judicial law-making, as a special source of electoral law.

It is indicated that individual decisions of courts of general jurisdiction, in modern conditions, should be recognized as sources of electoral law, provided that: a) they contain norms-precepts that directly affect the regulation of social relations that are the subject of electoral law; b) the effect of these decisions extends to a significant range of subjects of electoral relations; c) cause-and-effect (deterministic) relationships between the will of the court and changes in the behavior or activity of the subjects for which the court's decision has a relevant significance are clearly tracked.

In addition, it is determined, based on logical reasoning, about the need to take into account the nature and place of the acts of the Constitutional Court of Ukraine in the process of analyzing the nature of legal positions, it is possible to assume an organic combination of the issue of attributing the acts of the Court and the legal positions of the Court to the sources of law. Therefore, the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine have properties and features that can be characterized as independent sources of law and the actual impossibility of unequivocally assigning them to any of the well-known sources of law. So, in particular, the legal positions of the body of constitutional justice express the will of the state (after all, they arise as an act of a state body); they are official and generally binding; they play the role of a normative basis in law-making and serve as a guideline in law-making and law enforcement for most subjects of legal relations; they have a universal character, that is, they are not the result of a decision and the subject of application in a specific case, but can also be used in similar or similar situations for the purpose of substantiating positions; legal positions are a reflection of legal certainty, and should be formulated in such a way as to prevent their unequal,

distorted understanding or improper application; legal positions have a permanent nature, that is, when deciding the following cases, the Constitutional Court of Ukraine is guided by previously expressed legal positions.

Keywords: people's power, elections, sources of electoral law, judicial power, judicial law-making, justice, decisions of the Constitutional Court of Ukraine.

Постановка проблеми. Джерела виборчого права, як і конституційного права в цілому, виражають волю народу та політику держави, а також є формою їх об'єктивізації та показником розвитку безпосередньої демократії і ставлення держави до її здійснення і гарантування, і обмежувати їх лише нормами Основного закону та законами України є не виправданим, оскільки значна маса нормативних актів, які не мають сили закону, регулюють виборчі правовідносини та є джерелами виборчого права України, а міжнародні стандарти у сфері виборів здійснюють безпосередній вплив на вдосконалення національного виборчого законодавства [1, с. 23].

Проблема поняття джерела виборчого права є доволі актуальною, оскільки визначення джерела права в конституційному праві й навіть у загальній теорії права і відповідно їх класифікація є переважно умовними. Тобто між ученими-правознавцями існує своєрідна «джентльменська угода» щодо розуміння сутності та змісту юридичної категорії «джерело права».

Ключовим завданням правової політики України на сучасному етапі розвитку є пошук шляхів підвищення ефективності правосуддя з метою забезпечення справедливого судочинства як невід'ємного явища правової дійсності цивілізованих держав та основи вітчизняної юриспруденції. Справедливий закон є втіленням ідеї рівної для всіх свободи – робити все, що не обмежує свободи інших і не завдає шкоди, а також те, що не заборонене законом. Ідея справедливості реалізується насамперед через нормативне закріплення права на справедливий судовий розгляд. Це право встановлене як на національному, так і на міжнародному рівнях. Зважаючи на близькість понять «право» і «правосуддя», у процесі розгляду судової справи мають місце пошуки права, а результат цього розгляду втілюється у конкретному рішенні суду. При цьому відповідно до чинного законодавства суду надані всі необхідні повноваження приймати рішення на підставі принципу верховенства права: можливість застосування аналогії права і закону; пряме застосування належним чином ратифікованих Україною міжнародних договорів, у тому числі рішень Європейського суду з прав людини; визнання пріоритетності прав і свобод особи; повноваження зі скасування неправомірних актів органів зако-

нодавчої і виконавчої влади, надані Конституційному Суду України та адміністративним судам [15, с. 60].

Виходячи з вищенаведеного, ототожнюючи такі категорії конституційного права, як правосуддя, судова правотворчість, джерела права, на наш погляд, варто уваги питання їх ролі та місця у виборчому праві нашої країни. Саме тому, **метою** даної публікації є встановлення ролі та місця правотворчості судової влади при здійсненні правосуддя, як джерела виборчого права.

Аналіз джерел з тематики дослідження.

З таких позицій дослідження виборчого законодавства є актуальним та перспективним. Також незважаючи на те, що упродовж останніх років у вітчизняній науковій літературі з'явилося чимало робіт науковців та практиків, присвячених дослідженню джерел виборчого права (це, зокрема, праці В.В. Кравченка, О.В. Лавриновича, О.В. Марцеляка, В.Ф. Погорілка, М.М. Рябця, М.І. Ставнійчук, Ю.М. Тодики, О.Ю. Тодики, О.Ф. Фрицького, В.М. Шаповала та інших). Крім того, слід зазначити, що деякі питання, які стосуються безпосередньо здійснення судочинства та судової влади, в свій час, були предметом дослідження таких вчених-юристів, як: В. Городовенко, М. Громовчук, Л. Грудцина, Д. Луспенник, В. Лужковська, А. Селіванов, О. Семерак, та ін.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що соціальна природа судової влади полягає саме у розв'язанні суддями (з позиції справедливості) конфліктів протиборчих інтересів у суспільстві. Розгадка юридичної природи судової влади криється в тому, що судді в конкретному випадку розмежовують вільні сфери сторін, що сперечаються та формулюють відповідні загальнообов'язкові наслідки. Конституційно-правові параметри забезпечення правозахисної функції судової влади обумовлені тим, що сама судова влада є підфункцією більш загального поняття – правоохоронної функції судової влади. Під правозахисною функцією розуміється напрямок впливу суду на суспільні відносини, що має своєю метою примусове здійснення порушених або оспорюваних прав і свобод людини і громадянина. Гарантування – різновид забезпечення, тобто такої особливої форми загального взаємодії елементів дійсності, при якій одні елементи (або продукти їх діяльності) виступають умовою існування або взаємодії між собою інших елементів. Поява в даній системі суб'єкта соціального управління вимагає посилення ординарного забезпечувального впливу в окремих аспектах, що досягається за допомогою додаткових засобів (гарантій). Гарантії покликані здійснювати спеціальне забезпечення, виступаючи додатковими заходами, засобами та способами. Вони цілеспрямовано створюють необхідні умови (середовище) існування і функціонування забезпечуваного об'єкта [16, с. 538].

В контексті мети нашого дослідження відзначимо, в науковій юридичній літературі можна зустріти широке трактування системи джерел сучасного виборчого права. Так, А. Іванченко вважає за необхідне включати до складу джерел виборчого права рішення Конституційного Суду, оскільки, на його думку, безпосередньо зачіпаючи основи виборчого законодавства, вони складають його органічну частину, орієнтують державні органи та виборчі комісії всіх рівнів на однакове застосування норм виборчого законодавства [2, с. 433].

Згідно з Рішенням Конституційного Суду України № 7-рп/ 99 від 6 липня 1999 р. нормативне положення Конституції України «вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування» в контексті частини другої статті 78 Конституції України треба розуміти так, що громадянину України надано право вільно бути обраним до будь-якого органу державної влади, зокрема до Верховної Ради України, до органу місцевого самоврядування – сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, а також бути обраним сільським, селищним, міським головою, але реалізувати набутий представницький мандат громадянин може тільки в одному з цих органів чи на посаді сільського, селищного, міського голови [3, с. 19]. Існують й інші рішення Конституційного Суду України, які вносять ясність в розуміння виборчого права в його об'єктивному сенсі.

В той же час, як відомо, судова правотворчість є різновидом правотворчості, а тому їй притаманні усі ознаки останньої: здійснення спеціально-уповноваженим суб'єктом; спрямованість на створення, зміну або скасування нормативних приписів; визнання її процедурно-процесуальною діяльністю; закріплення її результатів у певних юридичних актах-документах результатів у певних юридичних актах-документах.

Проблема визначення ролі й місця судової практики як сукупного результату діяльності всієї судової системи й окремих судів, відзначає І. Марочкин, досить широко обговорюється в наукових юридичних джерелах. Приміром, вчені Г. Гаджієв і В. Анішина розглядають правотворчу функцію судів як критерій самостійності судової влади. Вчений пише: «Як переконує М. Марченко, самодостатність судової влади значною мірою залежить від її здатності ухвалювати й реалізувати як приватні (індивідуальні), так і публічні соціально значущі рішення. Утворення нових норм судом, як факт правової реальності, не оспорюють ні супротивники, ні прихильники суддівської правотворчості» [17, с. 226].

Відзначимо, оскільки судова правотворчість виокремлюється з поміж інших видів правотворчості за суб'єктним критерієм, то найбільш виразною її властивістю є здійснення судовими органами. Разом з тим, у юридичній літературі наявні

різні позиції щодо належності тих чи інших судових органів до суб'єктів судової правотворчості. Одні вчені (Б. Малишев, А. Норкін, Є. Сем'янов) відносять до них як вищі судові інстанції, так і інші судові органи [4, с. 2]. Проте переважна більшість науковців (О. Верещагін, П. Гук, М. Марченко, О. Попов, Н. Стецик, С. Чередніченко, С. Шевчук та ін.) переконані у тому, що суб'єктами судової правотворчості можуть бути лише вищі судові органи [4, с. 2].

Саме тут цілком можемо погодитися із думкою Н. Стецика, що віднесення до суб'єктів судової правотворчості у межах національних правових систем виключно вищих судових органів – видається більш коректним. Пов'язано це з тим, що саме вищі судові органи можуть, по-перше, забезпечити загальнообов'язковість результатів судової правотворчості, по-друге, проявляти правотворчу активність у повному обсязі (створення, зміна, скасування), а не лише однієї її частини (скасування) [4, с. 2].

Аналіз положень Конституції й чинного процесуального законодавства дає підстави стверджувати, відзначає І. Марочкин, що роль суду в забезпеченні принципу верховенства права пов'язано з його правозастосовними повноваженнями: адже саме суд має стояти на сторожі прав і свобод громадян, захищаючи їх від явно неправових і несправедливих дій державних органів і нормативних актів. При цьому в даному процесі все більшу актуальність набуває правотворча роль органів судової влади. Незважаючи на існуючу в науковій юридичній літературі тривалу дискусію із цього питання, факт наявності судової правотворчості вже не викликає сумнівів ні у прихильників, ні в опонентів цієї ідеї. Різниця полягає лише у формах, у яких визнається правотворча роль судів [17, с. 227].

Цілком доречною з цього приводу є думка Т. Цимбалістого, що діяльність органів конституційної юрисдикції пов'язана з прийняттям певних документів, актів, які опосередковують процес здійснення ними своїх повноважень, а також виступають в якості засобу юридичного оформлення результатів такої діяльності. Правова природа таких актів нерозривно пов'язана з місцем органу судового конституційного контролю в механізмі держави, особливостями правового регулювання їх статусу. Вирішення цієї проблеми в державах світу є різним, що пов'язано як з обранням тої чи іншої моделі судового конституційного контролю, так і з відповідними державно-правовими традиціями. Що стосується нашої держави, то через відсутність чітких вказівок у чинному законодавстві питання про правову природу актів Конституційного Суду України складає одну з проблем сучасного конституційного права [5, с. 47].

Судове рішення, яким закінчується розгляд справи в суді, ухвалюється іменем України. Воно не потребує будь-якого перезатвердження іншими органами влади або посадовими особами й набуває чинності в порядку, встановленому процесуальним законом. Змінити або скасувати рішення суду може лише суд вищої інстанції в законодавчому порядку. В інших випадках після набуття рішенням суду чинності діє презумпція його законності. Інші органи державної влади або посадові особи не мають права вирішувати спори про права й інші питання, віднесені до юрисдикції судів. Ці положення впливають із таких властивостей судової влади, як повнота й виключність [17, с. 227].

П. Недбайло, розглядаючи правову природу актів офіційного тлумачення¹, вважає їх окремим - поряд з нормативними та індивідуальними актами — різновидом правових актів [6, с. 60]. Продовжуючи його думку, аналогічно можна визначити і правову природу актів Конституційного Суду України.

Щодо розуміння актів органу судового конституційного контролю як судового прецеденту, то традиційно це характерно для країн англо-саксонської правової сім'ї, де прецедент є джерелом права, а згаданий контроль здійснюється судами загальної юрисдикції. Україна, як відомо, належить до романо-германської правової сім'ї, де основним джерелом права є нормативно-правовий акт [5, с. 49]. Проте деякі вчені вказують на саме такий характер рішень і висновків Конституційного Суду України, відзначаючи тенденцію до нівелювання відмінностей між цими системами права і маючи на увазі, що якщо єдиний судовий орган конституційного контролю визнав своїм рішенням закон чи окремі його положення неконституційними, то в майбутній своїй правотворчості Верховна Рада України, Президент України, інші державні органи обов'язково повинні керуватися вказаним рішенням Суду [7, с. 12].

У цьому зв'язку не можна не відзначити, що питання про те, чи можуть рішення Конституційного Суду бути віднесені до джерел (форм) права, є в даний час досить дискусійним. Проте, не можна не визнати, що ні Конституцією України [8], ні Законом «Про Конституційний Суд України» [9] даному судовому органу не надано права видавати будь-які акти, що мають нормативно-правовий зміст. Тому не заперечуючи того очевидного факту, що рішення Конституційного Суду мають істотний вплив на формування виборчого законодавства, конкретизують конституційно-правовий простір, в якому складаються виборчі відносини, не можна не бачити, що самі по собі вони не створюють нових правил поведінки, а лише відомими способами сприяють з'ясуванню та однаковому

¹ П. Недбайло першим почав називати акти офіційного тлумачення «інтерпретаційними актами».

практичному застосування приписів виборчого законодавства [10, с. 155].

Беручи за основу логічне обґрунтування, про необхідність врахування природи та місця актів Конституційного Суду України у процесі аналізу природи правових позицій, можна припустити про органічне поєднання питання віднесення актів Суду та правових позицій Суду до джерел права [18, 175]. Відтак, як стверджує В. Кравчук, правові позиції Конституційного Суду України мають властивості та ознаки, які можна охарактеризувати як такі, що можна вважати як самостійні джерела права та фактичну неможливість однозначного віднесення їх до будь-яких із відомих теорії права джерел права. Так, зокрема, правові позиції органу конституційної юстиції виражають державну волю (адже виникають як акт державного органу); вони мають офіційний та загальнообов'язковий характер; вони відіграють роль нормативної основи в правотворчості та слугують орієнтиром у правотворчості і правозастосуванні для більшості суб'єктів правовідносин; вони мають універсальний характер, тобто вони не є результатом вирішення і предметом застосування в конкретній справі, а й можуть бути використані в аналогічних чи схожих ситуаціях з метою обґрунтування позицій; правові позиції є відображенням правової визначеності, і мають формулюватись таким чином, щоб не допустити їх неоднакового, спотвореного розуміння чи неналежного застосування; правові позиції мають сталий характер, тобто при вирішенні наступних справ Конституційний Суд України керується раніше висловленими правовими позиціями. А отже, робиться висновок про те, що правові позиції єдиного органу конституційної юрисдикції слід вважати самостійним джерелом права в українській правовій системі [19, с. 120-121].

В даному контексті набуває особливого значення з'ясування питання послідовності та незмінюваності правових позицій Конституційного Суду України. Це впливає із того, що інтерпретаційна діяльність Суду та повноваження щодо конституційного контролю мають ґрунтуватись лише на основі Конституції України як базового нормативно-правового акту. Розвиток положень Основного Закону у правових позиціях Суду не може виходити за межі закладених у Конституції правових принципів та постулатів. Інакше, це б заперечувало верховну силу Конституції – її основну властивість. А забезпечення стабільності та правової визначеності є важливим у справі забезпечення принципу верховенства права, закладеного в Конституції. Правові позиції Конституційного Суду України мають вибудовувати міцні «фортифікаційні споруди» довкола Конституції, засновані на сукупності правових знань та інтелектуальної, творчої діяльності суддів задля утвердження конституціоналізму [18, с. 177].

Утім, судова влада в Україні представлена не лише Конституційним Судом України, а й системою судів загальної юрисдикції, які приймають відповідні рішення. На сьогодні у вітчизняній та зарубіжній юридичній науці гостро постала проблема визнання/невизнання рішень судів загальної юрисдикції джерелами виборчого права. З огляду на значення для національного конституційного процесу, наприклад, рішення Верховного Суду України про проведення третього туру виборів Президента України (2004 р.), рішення Вищого адміністративного суду про відмову у позові щодо перерахунку голосів на виборах народних депутатів України (2006 р.) та інших рішень судів загальної юрисдикції, що мали вплив на регулювання конституційно-правових відносин, проблема визнання окремих рішень судів загальної юрисдикції джерелами сучасного конституційного права України набуває не лише теоретичного, а й практичного значення [11, с. 72].

Висновки. Таким чином, на нашу думку, окремі рішення судів загальної юрисдикції, в сучасних умовах слід визнавати джерелами виборчого права, за умови коли: а) вони містять норми-приписи, що безпосередньо впливають на регулювання суспільних відносин, що виступають предметом виборчого права; б) дія цих рішень поширюється на значне коло суб'єктів виборчих правовідносин; в) чітко відстежується причинно-наслідкові (детермінічні) зв'язки між волевиявленням суду та змінами в поведінці або діяльності суб'єктів щодо яких рішення суду має відповідне значення.

Список використаних джерел:

1. Тимошенко І.В. Вплив міжнародно-правових актів на виборчі відносини в Україні. Правовий вісник Української академії банківської справи. *Науково-практичний журнал*. № 2. 2012 р. С. 23–26.
2. Избирательное право и избирательный процесс. Отв. ред. А.В. Иванченко. М., 1999. 1022 с.
3. Конституція України. Текст Основного Закону з офіційними тлумаченнями Конституційного Суду. Огляд і коментарі В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренка. К.: Наукова думка, 2006. 210 с.
4. Стецик Н.В. Судова правотворчість: загальнотеоретична характеристика. *Часопис Академії адвокатури України*. № 8 (3'2010). С. 1–6.
5. Цимбалістий Т.О. Правова природа актів Конституційного Суду. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2007. № 4 (24). С. 47–55.
6. Недбайло П. Е. Применение советских норм права. М., 1960. 210 с.
7. Евграфов П. Исполнить неукоснитель-

- но. *Юридическая практика*. 2000. № 17. С. 12–14.
8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України* від 01.10.2010 р., / № 72/1 Спеціальний випуск /, стор. 15, стаття 2598.
 9. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.
 10. Князев С.Д. Избирательное право в правовой системе: проблемы теории и практики: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. М.: РГБ, 2003. 507 с.
 11. Сав'як О.В. Правовий звичай у системі джерел конституційного права України: дис...канд..юрид.наук за спец. 12.00.02 – конституційне право. К., 2008. 219 с.
 12. Різак І.М., Опачко М.М., Бисага Ю.М., Белов Д.М. Вибори Президента України: український та зарубіжний досвід : наук.-практ. видання. Ужгород: Ліра, 2004. 98 с.
 13. Різак І.М., Опачко М.М., Бисага Ю.М., Белов Д.М. Вибори Президента України: запитання і відповіді : наук.-практ.видання. Ужгород: Ліра, 2004. 178 с.
 14. Белов Д.М., Бисага Ю.Ю. Вибори до вищих органів державної влади як засіб відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2010. Випуск 13. Частина 1. С. 100–105.
 15. Гордовенко В. Забезпечення права на справедливий судовий розгляд. *Слово Національної школи суддів України*. No 4 (5). 2013. С. 60–62.
 16. Придачук О.А., Белов Д.М. Місце та роль судової влади в системі органів державної влади: реалізація принципу народовладдя. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2023. С. 535–541.
 17. Марочкін І. Є. Проблеми судового правотворчості у забезпеченні принципу верховенства права. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 119. С. 224–237.
 18. Данко В.Й., Белов Д.М. Правові позиції Конституційного Суду України: аналіз правової доктрини. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 73(5). 2022. С. 174–182.
 19. Кравчук О.В. Правові позиції Конституційного Суду України як джерело права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 4. С. 117–121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2011_4_17.